

07

การขับเคลื่อนศิลปะชุมชน: การสร้างพื้นที่ทาง ศิลปวัฒนธรรม*

Community-based Art: A Creation of Arts and Culture Space

Received: June 1, 2021 | Revised: June 30, 2021| Accepted: July 21, 2021

สุพิชญา ขุนขำนิ**

Suphitchaya Khunchamni

* บทความนี้เรียบเรียงขึ้นจากเนื้อหาส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปมหาบัณฑิต สาขาทัศนศิลป์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา 2563 เรื่อง รูปแบบการขับเคลื่อนศิลปะชุมชน กรณีศึกษาจังหวัดราชบุรี โดยมี อาจารย์ ดร.ปรมพร ศิริกุลชยานนท์ เป็นที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ (Thesis Adviser : Paramaporn Sirikulchayanont, Ph.D.)

** นักศึกษาระดับปริญญาโท สาขาวิชาทัศนศิลป์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อีเมล: mymindkh@gmail.com

Master's student of Program in Art Theory, Graduate School, Silpakorn University.
email: mymindkh@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาและอธิบายถึงการดำเนินงานศิลปะชุมชน กรณีศึกษา จังหวัดราชบุรี โดยศึกษาจากเอกสารและบันทึกการลงพื้นที่ปฏิบัติงานร่วมกับศิลปิน สังเกตการณ์ความเคลื่อนไหวด้านศิลปวัฒนธรรมในพื้นที่ชุมชนอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่ พ.ศ. 2554-2561 พบว่ากระบวนการทำงานศิลปะชุมชนมีลักษณะเป็นศิลปะเชิงสหวิทยาการ-การข้ามศาสตร์ (Interdisciplinary arts) มีการทำงานความร่วมมือ (collaborative) และดำเนินงานแลกเปลี่ยนทางศิลปวัฒนธรรมในระดับภูมิภาค (region) แสดงถึงการสร้างเครือข่ายและขยายขอบเขตพื้นที่การทำงานศิลปะที่มีประเด็นสัมพันธ์กับบริบททางสังคมและชุมชน มีรูปแบบการดำเนินงานที่มีส่วนสำคัญในการขับเคลื่อนศิลปวัฒนธรรมชุมชน สังคม และเศรษฐกิจ ส่งเสริมการพัฒนาการรับรู้ความเข้าใจด้านศิลปะและวัฒนธรรมต่อผู้คนในชุมชนและสังคมแบบค่อยเป็นค่อยไป ซึ่งสรุปได้ว่าเป็นการสร้างพื้นที่ทางศิลปวัฒนธรรมที่สร้างคุณค่าในการยอมรับความแตกต่างและหลากหลายในสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะคุณค่าของศิลปะในฐานะส่วนหนึ่งของทุนทางวัฒนธรรม

คำสำคัญ: ศิลปะชุมชน, บทบาทศิลปะ, พื้นที่ทางศิลปวัฒนธรรม

A b s t r a c t

The paper aims to study and explain the process of community-based art using the case study of Ratchaburi Province. By studying relevant documents, recording the processes of artists working in the community, and observing people involved in the arts and culture of the community from 2011-2018, the researcher has found that community-based art is an interdisciplinary artform involving regional collaborations and networks. It represents the expansion to different communities of socially- and community-engaged art. This type of art has operating guidelines that play an important role in driving arts and culture in the community as well as social issues and the economy. It appears to have the effect of gradually promoting the understanding of arts and culture among people in the community and the larger society. Its role is to make a space for art and culture that creates value and acceptance of differences and diversity in a constantly changing society, and gives art value as cultural capital.

Keywords: Community-based Art, The Role of Art, Arts and Cultural Space

บทนำ

ความเคลื่อนไหวทางศิลปะในสังคมตะวันตกช่วงปลายทศวรรษที่ 1960 ได้เกิดการขยายขอบเขตการทำงานศิลปะที่มีประเด็นร่วมกับศาสตร์สาขาอื่นอย่างเป็นสหวิทยาการ อาทิ ประเด็นการเมือง สิ่งแวดล้อม สิทธิมนุษยชน หรือประเด็นทางประวัติศาสตร์ สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา เกิดรูปแบบของศิลปะการมีส่วนร่วม (Participatory art) และศิลปะแบบกิจกรรม (Activity-based art) ที่ก่อตัวขึ้นโดยสอดคล้องกับบริบททางสังคม (วรเทพ อรรถบุตร 2558: 43-44) แสดงถึงการเปลี่ยนแปลงแนวคิดทางศิลปะจากเดิมที่จำกัดสุนทรียะในกรอบที่คับแคบ เปลี่ยนแปลงไปสู่แนวคิดที่ภัณฑารักษ์ชาวฝรั่งเศส นิโกลาส บูริโยด์ (Nicolas Bourriaud 1995) เรียกว่า สุนทรียะเชิงสัมพันธ์ (relational aesthetics) ซึ่งเปิดโอกาสให้ผู้คนจำนวนมากเข้ามามีบทบาทในศิลปะ (ธเนศ วงศ์ยานนาวา 2549: 33) และให้ความสำคัญในปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้ชมกับตัวงาน (ธนาวิ โชติประดิษฐ์ 2553: 38-60) มีลักษณะของการปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้คนและสังคมหลายระดับ เกิดแนวคิดที่ว่าผู้คิดและสร้างสรรค์นั้นไม่จำเป็นต้องเป็นศิลปินเท่านั้น คือ การมองศิลปินเป็นแรงงานและการยอมรับว่าทุกคนสามารถทำกาสร้างสรรค์ได้ “มนุษย์ทุกคนล้วนแล้วแต่เป็นศิลปิน” หรือ “Everyone is an artist” (ศรยุทธ เอี่ยมเอื้อยุทธ และ เก่งกิจ กิติเรียงลาภ 2560: 53-54) เมื่อกลุ่มคนทำงานศิลปะได้ขยายพื้นที่ทำงานไปสู่รูปแบบของการไม่จำกัดศาสตร์สาขาวิชาในการสร้างสรรค์งาน กรอบแนวคิดความเป็น “ศิลปะ” จึงไม่อาจ

จำแนกหรือระบุประเภทของงานศิลปะได้อย่างตายตัว โดยมีทั้งลักษณะ เป็นวัตถุที่เป็นรูปธรรม เป็นกระบวนการสร้างสรรค์งานที่มีสภาวะชั่วคราว สูญสลายได้ เปิดโอกาสให้ระหว่างผู้สร้างและผู้ชมมีประสบการณ์ร่วมในการ รับรู้ต่อผลลัพธ์ของงานศิลปะและประเด็นเนื้อหาของผลงานศิลปะ (วรเทพ อรรถบุต 2558: 45)

พัฒนาการของการนำศิลปะไปปฏิบัติการณ์ใน ‘พื้นที่ทางเลือก’ หรือ พื้นที่สาธารณะในประเทศไทย เมื่อทบทวนถึงโครงสร้างพื้นฐานทางศิลปะ อันประกอบด้วย หน่วยงานรัฐ เอกชน ตั้งแต่ทศวรรษที่ 2480 สำหรับ ประเทศไทย พบว่าการบริหารจัดการรวมทั้งการวางนโยบายการส่งเสริม ศิลปินโดยมากอยู่ในการกำกับของหน่วยงานราชการ โดยเฉพาะสถาบัน การศึกษาหรือมหาวิทยาลัยศิลปะในยุคแรกอย่างมหาวิทยาลัยศิลปากรที่ ผลิตบุคคลากรทางศิลปะออกมาผลักดันให้เกิดการริเริ่มสร้างพื้นที่จัดแสดง ผลงานศิลปะ อาทิ เวทีการประกวดศิลปกรรม ซึ่งได้วางรากฐานสำคัญใน การสร้างพื้นที่และพัฒนาองค์กรและบุคคลากรทางศิลปวัฒนธรรม และเพื่อ ประโยชน์ในการหาเลี้ยงชีพของศิลปิน ดังกล่าว เมื่อเกิดการตั้งข้อสังเกต ในประเด็นของการผูกขาดสนิยมหรือการสนับสนุนศิลปะผ่านการตัดสิน หรือคัดเลือกในเวทีประกวด จึงนำมาสู่การแสวงหาตัวเลือกอื่นนอกจากช่อง ทางเดิมๆ ในรูปแบบของการริเริ่มและรวมกลุ่มกันของศิลปินในการบริหาร จัดการพื้นที่ทางศิลปะในช่วงทศวรรษที่ 2500 เป็นต้นมา (วรเทพ อรรถบุต

2558: 14-17) และในช่วงปลายทศวรรษ 2530 ปัจจัยการพัฒนาเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมได้เป็นแรงผลักดันให้ศิลปินหาพื้นที่ของตนเองสำหรับแสดงงานเกิดการลงทุนขึ้นมากมายในประเทศ โดยเฉพาะแกลเลอรี (อโณทัย อุปคำ 2558: 2906-2921) ซึ่งเป็นตลาดศิลปะที่สนับสนุนการสร้างสรรคหรือสร้างความเติบโตให้แก่อาชีพศิลปินและวงการศิลปะ ขณะเดียวกันก็เกิดกระแสวิพากษ์ในช่วงเวลานั้นว่า ศิลปินส่วนใหญ่ตกอยู่ภายใต้กระแสการค้าเชิงพาณิชย์จนกระทั่งละเลยคุณภาพของการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะ (สิทธิธรรม โรหิตะสุข 2561: 252-253) อีกทั้งปัญหาทางเศรษฐกิจ พ.ศ. 2540 ที่องค์การเพื่อการปฏิรูประบบสถาบันการเงิน (ปรส.) นำทรัพย์สินและผลงานศิลปะที่สถาบันการเงินสะสมไว้ออกมาประมูล เกิดการสร้างมาตรฐานราคาศิลปะสูงกว่าที่ควรจะเป็น ทำให้ปัญหาในการสร้างระบบเชิงพาณิชย์ขาดมาตรฐานในการกำหนดราคาผลงานที่เป็นระบบและเกิดความไม่มั่นคงของระบบการบริหารจัดการของหอศิลป์และอาชีพศิลปิน ส่งผลให้ความเฟื่องฟูของการทำแกลเลอรีหยุดชะงักและปิดตัวลง (อโณทัย อุปคำ 2558: 2908-2909) ความไม่แน่นอนของกลไกตลาดการค้างานศิลปะจึงนำมาสู่การแสวงหาพื้นที่ทางศิลปะทางเลือกใหม่ของศิลปินเพื่อลดการพึ่งพารายได้จากการขายผลงานศิลปะเพียงอย่างเดียว (สิทธิธรรม โรหิตะสุข 2561: 261-263) เกิดพื้นที่สร้างกิจกรรมทางศิลปะที่หลากหลาย และให้ความสำคัญกับศิลปะที่มีบทบาทเชื่อมโยงกับสังคมการเมืองและประเด็นอื่นๆ รอบตัว มองหาพื้นที่นอกหอศิลป์หรือแกลเลอรีเพื่อสร้างพื้นที่ศิลปะที่อิสระจากการรับใช้สถาบันและพาณิชย์ศิลป์ซึ่งเป็นทางเลือกในการทดลองสร้างงานศิลปะที่ไร้ข้อจำกัดทางความคิด เทคนิคและรูปแบบนำเสนอ มีรูปแบบขององค์กรไม่แสวงหาผลกำไร (อโณทัย อุปคำ 2558: 2908-2909) นอกจากนี้ยังเกิดเวทีทางศิลปะให้เชื่อมโยงประสานความร่วมมือระหว่างภูมิภาค และเกิดกระแสการเดินทางไปต่างประเทศของศิลปินไทย เกิดการสร้างจุดนัดพบทางศิลปะของประเทศต่างๆ (วรเทพ อรรถบุตร 2558: 14-17) โดยมีผู้ให้ข้อสังเกตการเกิดพื้นที่ศิลปะทางเลือกในช่วงนี้ว่าเป็นการเปิดสถานที่แสดง

ผลงานศิลปะที่เน้นการสร้างสรรค์เป็นจุดหมาย เน้นการมีส่วนร่วมระหว่างสถานที่กับผลงาน เน้นคุณภาพเหนือปริมาณ เน้นผลลัพธ์ทางศิลปะมากกว่าผลลัพธ์ทางด้านกำไร เปิดพื้นที่ให้กับศิลปินรุ่นใหม่ได้มีโอกาสแสดงผลงานในหลายรูปแบบและเนื้อหา (สิทธิธรรม โรหิตะสุข 2561: 261-263) โดยศิลปินผู้สร้างสรรค์ได้ละทิ้งกรอบแนวคิดเดิมของตนเองไปสู่การเปิดรับและสร้างวิถีการรับรู้ทางศิลปะที่มีปฏิสัมพันธ์กับสังคมมากขึ้นนอกเหนือไปจากการเน้นย้ำความเข้าใจสิ่งต่างๆ เพื่อตนเอง ปรากฏการดำเนินงานที่สามารถแทรกซึมเข้าไปในบริบทสาธารณะได้อย่างกลมกลืน (วรเทพ อรรคบุตร 2558: 45) และนำเอาศิลปะร่วมสมัยเข้าเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต (สุธี คุณาวิชยานนท์ 2546: 233) ตลอดจนการขยายพื้นที่การศึกษาด้านศิลปะ ศูนย์กลางแนวคิดและการผลิตทางด้านศิลปะ อาทิ มหาวิทยาลัยศิลปากร จึงไม่ได้เป็นแห่งเดียวอีกต่อไป ศิษย์เก่าจากรั้วมหาวิทยาลัยดังกล่าว ได้ขยายพื้นที่การศึกษาและทำงานทางศิลปะไปยังสถาบันอื่นๆ อาทิ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ และกระจายไปยังเมืองใหญ่ส่วนภูมิภาคด้วย อาทิ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยขอนแก่น (Teh et al. 2018: 26) แสดงถึงแนวคิดในการพยายามหลีกเลี่ยงจากจารีตเดิมๆ ความเป็นเอกเทศและการกระจายอำนาจ (decentralization) ออกจากศูนย์กลาง (Art4d 2562) มีรูปแบบการดำเนินงานและวาทกรรมที่เรียกว่า “พื้นที่อิสระชั่วคราว (temporary autonomous zone) ไร้การควบคุมจากสถาบันการศึกษา” (Teh et al. 2018: 26-32) การถูกจำกัดหรือกำหนดคุณค่างานสร้างสรรค์และแนวคิดการมองคุณค่างานศิลปะและสร้างสรรค์โดยไม่จำเป็นว่าศิลปะต้องเกิดจากศิลปินเท่านั้น (ธเนศ วงศ์ยานนาวา 2549: 32)

การรวมตัวเพื่อใช้ศิลปะเป็นเครื่องมือสื่อสารประเด็นร่วมจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเมืองและชนบทโดยใช้สื่อที่หลากหลายโดยใช้รูปแบบการรวมกลุ่ม (collective) การสร้างศิลปะเทศกาลเพื่อทดลองให้เกิดการลอบขอบเขต ท้าทายอำนาจแนวคิดการผูกขาดการเป็นผู้สร้างหรือสร้างสรรค์ที่เป็นของศิลปิน (วรเทพ อรรคบุตร 2563: 69) สัมพันธ์กับการขับเคลื่อน

ศิลปะในพื้นที่ชุมชน โดยมีนักวิชาการให้คำอธิบายไว้ว่า พื้นที่ของการดำเนินงาน “ศิลปะชุมชน” (Community based art) เป็นของและสร้างขึ้นโดยผู้คนของสถานที่และวัฒนธรรม ได้รับการสนับสนุนจากศิลปินผู้เชี่ยวชาญเฉพาะทาง เป็นการดำเนินงานที่สะท้อนถึงคุณค่า การตระหนัก และความหมายของการอยู่ในสถานที่หรือวัฒนธรรมนั้น (Ewell 2011) หรือดังที่เว็บไซต์หอศิลป์ร่วมสมัยเทต (TATE) ให้คำอธิบายว่าเป็นกิจกรรมทางศิลปะที่อยู่ในพื้นที่ชุมชนโดยมีศิลปินผู้เชี่ยวชาญร่วมมือกับส่วนอื่นๆ ที่อาจไม่ได้มีความเกี่ยวข้องกับศิลปะ มีลักษณะของการปฏิสัมพันธ์หรือพูดคุยกับชุมชน ดำเนินงานแบบมีส่วนร่วมกับชุมชน (ธนาวิ โชติประดิษฐ์ 2553: 42) เชื่อมโยงสัมพันธ์กับผู้คนและนำไปสู่สมดุลระหว่าง ศิลปะชุมชนที่วางแนวทางโดยศิลปินที่ชำนาญการ (auto-relational) และการตอบสนองต่อปฏิบัติการมีส่วนร่วมทางสังคม (allo-relational) (หอศิลป์มหาวิทยาลัยศิลปากร และ บ้านนอก ความร่วมมือทางศิลปวัฒนธรรม 2560: 8)

จากการศึกษาทบทวนประวัติศาสตร์ศิลปะร่วมสมัยไทยโครงการศิลปะในพื้นที่ชุมชนที่เคยมีมาในอดีตในยุคแรกเริ่มของประเทศไทย หมายเหตุสำคัญของประวัติศาสตร์ศิลปะร่วมสมัยไทย อาทิ โครงการศิลปะสาธารณะ ‘เชียงใหม่จัดวางสังคม’ (Chiangmai Social Installation) พ.ศ. 2535-2539 (Art4d 2562) ริเริ่มโดยศิษย์เก่ามหาวิทยาลัยศิลปากรที่เริ่มจบการศึกษาจากต่างประเทศกลับมาเป็นอาจารย์ที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เช่น อุทิศ อติมานะ มิตร ใจอินทร์ อารยา ราษฎร์จำเริญสุข แสดงถึงการงานศิลปะที่มีรูปแบบและวาทกรรม “พื้นที่อิสระชั่วคราว (temporary autonomous zone) และไร้การควบคุมจากสถาบันการศึกษา” (Teh et al. 2018: 26-32) โดยรูปแบบการทำงานศิลปะดังกล่าว ได้รับความสนใจในพื้นที่เมืองหลวงอย่างกรุงเทพมหานครในระยะเวลาต่อมา เช่น โครงการศิลปะ โปรเจค 304 (Project 304) ระหว่าง พ.ศ. 2539-2545 ริเริ่มโดย กฤติยา กาวีวงศ์ พื้นที่จัดแสดงงานศิลปะที่ปรับรูปแบบของอาคารพาณิชย์ขนาดกลางหรือขนาดเล็กให้เป็นพื้นที่แสดงงานศิลปะ และจัดกิจกรรมต่างๆ

อาทิ การเสวนาทางศิลปะ เปิดตัวหนังสือ ฯลฯ โดยอาศัยงบประมาณที่ไม่สูง มีการขอทุนจากองค์กรทางสังคมหรือธุรกิจเอกชนเพื่อเข้ามาสนับสนุนกิจกรรม มีการเปิดพื้นที่เป็นร้านกาแฟ ร้านหนังสือ ร้านอาหาร หรือเปิดอบรมด้านศิลปะให้แก่เด็กและประชาชนทั่วไป เพื่อลดการพึ่งพารายได้จาก การขายผลงานศิลปะเพียงอย่างเดียวหรือปัญหาสะสมของเวทีการประกวดที่มีการผูกขาดคณะกรรมการตัดสิน ตลอดจนความไม่แน่นอนของกลไก ตลาดการค้างานศิลปะ หรือในช่วง พ.ศ. 2540 อะแบ้าท์ สตูดิโอ (About Studio) - อะแบ้าท์ คาเฟ่ (About Café) โดย เกล้ามาศ ยิบอินซอย ได้เปิดพื้นที่ภายในอาคารเก่า ถนนไมตรีจิตต์ ย่านเจริญกรุง เป็นร้านกาแฟ ร้านอาหารและเครื่องดื่ม และจัดแสดงผลงานศิลปะเชิงทดลอง (สิทธิธรรม โรหิตะสุข 2561: 262) นิทรรศการมหรรมศิลปกรรมแห่งเอเชีย เอเชียแอมเกมส์ ครั้งที่ 13 โครงการกรุงเทพเมืองฟ้าอมร (Bangkok Art project 1998 Thailand) พ.ศ. 2541 ร่วมจัดโดยมหาวิทยาลัยศิลปากร การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย และกรุงเทพมหานคร รวบรวมศิลปินหลากหลายสถาบันและหลายประเภททั้งในประเทศไทยและทวีปเอเชียมาสร้างสรรค์ผลงานนำเสนอสู่พื้นที่สาธารณะ (มหาวิทยาลัยศิลปากร และ กรุงเทพมหานคร 2541: 36)

ในช่วงระยะเวลาหนึ่งทศวรรษถัดมาจากเชียงใหม่จัดวางสังคม พบว่าการทำงานศิลปะได้ขยายพื้นที่การทำงานออกไปสู่ภูมิภาคอื่นนอกเหนือไปจากพื้นที่ศูนย์กลางกรุงเทพมหานครอันเป็นแหล่งรวมกลุ่มขับเคลื่อนศิลปะร่วมสมัยอย่างหนาแน่น ได้แก่ สุดขอบฟ้า โครงการศิลปะที่เข้าไปมีส่วนร่วมกับชุมชน ริเริ่มโดย นาวิณ ลาวัลย์ชัยกุล ดำเนินงานเป็นระยะเวลา 1 ปี ในจังหวัดลำพูนและเชียงใหม่ (กุมภาพันธ์ 2547-กุมภาพันธ์ 2548) ประกอบไปด้วยโครงการย่อยจากความร่วมมือระหว่างผู้จัด และผู้คนหลายสาขาอาชีพที่เกี่ยวข้องกับศิลปวัฒนธรรม (ศิลปินไทยและต่างชาติ กลุ่มคนทำงานเชิงสังคม องค์กรต่างๆ) และผู้คนในท้องถิ่น (ธนาวิ โชติประดิษฐ์ 2553: 45) โครงการ อาร์ต ออน ฟาร์ม ณ ไร่ของจิม ทอมป์สัน ฟาร์ม จังหวัดนครราชสีมา พ.ศ. 2550 เชิญศิลปินมาร่วมทำงานศิลปะในบริบท

ของการเกษตรเชิงนิเวศน์ และสถาปัตยกรรมอีสาน เพื่อเชื่อมโยงศิลปะ ชีวิต และธรรมชาติเข้าด้วยกัน ให้ความรู้กับชุมชนและนักท่องเที่ยว จัดในพื้นที่ของเอกชนโดยทีมงานของจิม ทอมป์สัน (สุริวิสา หิรัญรัตนศักดิ์ 2557: 1)

การขับเคลื่อนศิลปะในพื้นที่ชุมชนข้างต้นแสดงถึงการนำศิลปะเข้าไปปฏิบัติในพื้นที่ชุมชนซึ่งกระจายอยู่ทุกส่วนภูมิภาค และต่างเผชิญกับปัญหาการได้รับการตั้งคำถามต่อการทำงานศิลปะว่า เป็นการปฏิบัติการที่เป็นสิ่งชั่วคราวและหายไป ไม่ได้สร้างผลลัพธ์ที่สูงในเชิงมูลค่าทางเศรษฐกิจให้กับพื้นที่ ดังนั้น เพื่อตอบคำถามและอธิบายเรื่องที่ถกเถียงกันมายาวนานถึงสถานการณ์ช่องว่างระหว่างศิลปะกับสาธารณะชนและการขาดแคลนสถาบันว่า “พื้นที่ทางศิลปะ” (Art Space) มีความหมายมากกว่าสิ่งที่มองเห็นได้ในเชิงกายภาพ ไม่ได้เป็นเพียงการสร้างอาคารเพื่อนำศิลปะและกิจกรรมเข้าไปใส่เพื่อมีฐานะเป็นตัวกลางระหว่างศิลปะกับสาธารณะชนและไม่ได้มีขึ้นเพื่อการรองรับผลงานศิลปะของศิลปินเท่านั้น แต่ยังมีพันธกิจต่อสังคม (ธนาวิ โชติประดิษฐ์ 2553: 37) ดังนั้น การศึกษาการขับเคลื่อนศิลปะชุมชน: การสร้างพื้นที่ทางศิลปะวัฒนธรรมในจังหวัดราชบุรี ครั้งนี้ จึงมีวัตถุประสงค์เพื่ออธิบายการดำเนินงานขับเคลื่อนศิลปะชุมชน กรณีศึกษาจังหวัดราชบุรี โดยเฉพาะในพื้นที่ชุมชนหนองโพ ผ่านวิธีการเก็บข้อมูลภาคสนามด้วยการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม (Participants Observation) ศึกษาและทบทวนเอกสารวิชาการ หนังสือ บทความ สื่อสังคมออนไลน์ และสูจิบัตร ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานศิลปะชุมชนกรณีศึกษาในพื้นที่ในฐานะที่ผู้วิจัยอาศัยในพื้นที่จังหวัดราชบุรี และเป็นสมาชิกผู้ร่วมดำเนินโครงการในตำแหน่งต่างๆ เพื่อแสดงถึงการดำเนินงานศิลปะที่มีกระบวนการปฏิสัมพันธ์และการสื่อสารไปยังผู้คน ตอบสนองยึดโยงอยู่กับความเชื่อประเพณีดั้งเดิมของผู้คนในชุมชน มีการปฏิสัมพันธ์กับสถานที่อันเป็นศูนย์รวมกิจกรรมทางศิลปะวัฒนธรรมของผู้คนมาแต่อดีตอย่างวัดหรือศาสนสถาน และขยายขอบเขตพื้นที่การทำงานศิลปะไปยังพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์และท้าทายกับบริบททางสังคมและชุมชนที่กำลังเปลี่ยนแปลง ให้ความสำคัญในการขับ

เคลื่อนศิลปวัฒนธรรมชุมชน สังคมและเศรษฐกิจในฐานะทุนทางวัฒนธรรม

ผลการศึกษา

โครงการทางศิลปะกับชุมชนในจังหวัดราชบุรี ในฐานะข้อมูลพื้นฐานสำคัญของจังหวัดราชบุรี

กล่าวได้ว่า การดำเนินงานศิลปะในพื้นที่ชุมชนจังหวัดราชบุรีมีความสัมพันธ์กับความเป็นมาของภูมิศาสตร์และสังคมวัฒนธรรม สืบเนื่องจากปรากฏหลักฐานทางศิลปวัฒนธรรมที่มีคุณค่าในพื้นที่ราชบุรีหลายแห่ง ไม่ว่าจะเป็นแหล่งโบราณสถานสมัยทวารวดี แหล่งหัตถกรรมผ้าจกของชาวไทยวน ตำบลคูบัว อำเภอเมืองราชบุรี พิพิธภัณฑที่ท้องถิ่นนอกเขตอำเภอเมือง เช่น พิพิธภัณฑที่พื้นบ้านวัดม่วง อำเภอบ้านโป่ง พิพิธภัณฑที่ศิลปะการแสดงหนังใหญ่ (วัดขนอน) อำเภอโพธาราม หรือการอนุรักษ์พื้นฟูชุมชน ตลาดเก่า 119 ปี เจ็ดเสมียน ตำบลเจ็ดเสมียน อำเภอโพธาราม และจิตรกรรมฝาผนังวัดคงคาราม อำเภอโพธาราม เป็นต้น กล่าวได้ว่าจังหวัดราชบุรีมีอัตลักษณ์ เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมที่มีคุณค่าอยู่หลากหลาย ทั้งในด้านชาติพันธุ์และผลผลิตทางวัฒนธรรมที่กระจายอยู่หลายอำเภอ ทั้งนี้ ผลผลิตทางวัฒนธรรมนอกเหนือไปจากสิ่งที่เป็นมรดกวัฒนธรรมดั้งเดิมและเป็นที่รับรู้ของประชาชนทั่วไปดังกล่าว ในร่วมสมัยของผู้วิจัยยังมีแหล่งศิลปวัฒนธรรมที่เรียกว่า “ศิลปะร่วมสมัย” โดย “กลุ่มศิลปินหรือคนทำงานด้วยศาสตร์ศิลปะ” ดำเนินงานกระจายอยู่บริเวณพื้นที่ชุมชนต่างๆ ในเขตจังหวัดราชบุรีมาอย่างต่อเนื่องเช่นกัน โดยการทบทวนข้อมูลประวัติความเป็นมาของการขับเคลื่อนศิลปะชุมชนในพื้นที่จังหวัดราชบุรี และศึกษาข้อมูลเชิงประจักษ์จากการมีส่วนร่วม รวมถึงข้อมูลที่เป็นสิ่งพิมพ์และสื่อออนไลน์ พบว่า อาชีพ บุคคล กลุ่มคน ที่ให้คำนิยามแก่ตนเองหรือมีผู้นิยามว่าเป็น “ศิลปิน” ในจังหวัดราชบุรี จากฐานข้อมูลออนไลน์ของโครงการ “เมืองอาร์ตชบุรี” ภายใต้ความรับผิดชอบของวัฒนธรรมจังหวัดราชบุรีที่รวบรวมข้อมูลกลุ่มศิลปินหรือบุคลากรที่ทำงานด้านศิลปะต่างๆ ในจังหวัดราชบุรี

ไว้นั้น ดังกล่าวระบุว่าจังหวัดราชบุรีมีกลุ่มศิลปินอยู่เป็นจำนวนมากมายหลายแขนง โดยนิยามหรือแบ่งหมวดกลุ่มคนทำงานด้านศิลปะไว้เพียง 3 ขอบเขต ได้แก่ สาขาทัศนศิลป์ วรรณศิลป์ และศิลปะการแสดง ซึ่งอาจสร้างความหมายได้ไม่สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบันที่ศิลปะไม่ได้จำกัดอยู่เพียงขอบเขตข้างต้นอีกต่อไป ทั้งนี้ เพื่อขยายภาพรวมและความเข้าใจในการเป็นพื้นที่ทางศิลปะของราชบุรีมากขึ้น นอกเหนือจากกลุ่ม “ทำงานศิลปะ” หรือ “คนอาร์ต” ที่เป็นบุคคลในสาขาทัศนศิลป์ประเภทจิตรกรรม การออกแบบ หัตถกรรม ผู้ประกอบการ รวมถึงบุคคลากรในสถาบันการศึกษา อาทิ อาจารย์หรือคุณครูสอนศิลปะ แล้วนั้น ยังมีกลุ่มขับเคลื่อนศิลปะที่มีการปฏิสัมพันธ์กับชุมชนหรือโครงการศิลปะกับชุมชนที่จัดขึ้นในจังหวัดราชบุรีปรากฏมาตั้งแต่ พ.ศ. 2554 เช่น การดำเนินโครงการศิลปะในพื้นที่ชุมชนในเขตอำเภอเมืองจังหวัดราชบุรี โดย วศินบุรี สุพานิชวรภาชน์ ผู้ริเริ่มการนำ “ศิลปะ” เข้าไปสู่ชุมชน ด้วยตระหนักและให้ความสำคัญต่อการรับรู้ด้านศิลปะที่ยังคงเป็นเรื่องเฉพาะกลุ่มและคนทั่วไปยังขาดประสบการณ์ในการปฏิสัมพันธ์กับศิลปะ ด้วยความมุ่งหมายแรกเริ่มในการทำให้ศิลปะ การแสดงออกทางศิลปะหรือการนำศิลปะเข้าสู่ชุมชนให้ชุมชนคุ้นชินจนกลายเป็นเรื่องปกติธรรมดาในชีวิตประจำวัน จึงได้เปิดหอศิลป์ร่วมสมัย เถา ฮง ไถ่ ดีคูน ขึ้นในช่วงต้น พ.ศ. 2554 โดยบูรณะและปรับเปลี่ยนอาคารไม้เก่าอายุตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 5 ให้มีพื้นที่ใช้สอยภายในอาคารเป็นพื้นที่กลางทางด้านศิลปะร่วมสมัย เชื่อมโยงศิลปะให้ใกล้ชิดคนในพื้นที่ และได้ริเริ่มโครงการติดศิลป์บนราชบุรี ประกอบด้วยแกนนำเยาวชนจำนวน 7 คนที่กำลังจบการศึกษาระดับมัธยมปลายและเพื่อนๆ ได้มีโอกาสรวมตัวกันในฐานะชาวจังหวัดราชบุรี ร่วมกันผลิตสร้างงานศิลปะตามความคิดและจินตนาการ และมีกิจกรรมต่างๆ ร่วมกับคนในชุมชน เช่น นิทรรศการ ผลงานภาพถ่ายการแสดงผลงานการออกแบบเครื่องแต่งกาย กิจกรรมเวิร์กชอประบายสีเสื้อยืดและสมุดทำมือ กิจกรรมเสวนาแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิดเห็นด้านศิลปะจากบุคคลที่มีความสามารถ และมีชื่อเสียงในวงการ

ศิลปะแขนงต่างๆ เช่น ชลิต นาคพะวัน (ศิลปินอิสระ) รสสุคนธ์ กองเกตุ (อาจารย์สอนการแสดง The Drama Academy) จิตต์สิงห์ สมบุญ (Head of Design เสื้อผ้าแบรนด์ Playhound ในเครือบริษัทเทรฮาร์ด) และศิลปินนักวาดภาพประกอบ ทวีศักดิ์ ศรีทองดี (Lolay) เป็นต้น เป็นโครงการที่ฝึกการทำงานร่วมกันของเยาวชน แสดงศักยภาพที่มีอยู่ในพื้นที่จังหวัดราชบุรี ในการที่จะยกระดับให้กลายเป็นเมืองศิลปะร่วมสมัยของประเทศไทยต่อไปในอนาคต (วศินบุรี สุพานิชวรภาชน์ 2554) ทั้งนี้ ภายในโครงการได้ความร่วมมือและการสนับสนุนจากหน่วยงานภาคส่วนต่างๆ ในพื้นที่ เช่น การได้รับสนับสนุนเงินทุนจากภาครัฐโดยสำนักงานศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัย กระทรวงวัฒนธรรม ความร่วมมือจากศิลปินชาวจังหวัดราชบุรี ร่วมกับภาคเอกชน ผู้ประกอบการร้านค้าในพื้นที่ และอีกตัวอย่างการดำเนินงานโครงการศิลปะกับชุมชนในจังหวัดราชบุรี คือ นิทรรศการ “Metro-Sapiens: dialogue in the cave สภาวะการณ์-มนุษย์-เมือง: บทสนทนาในถ้ำ” นิทรรศการ “สภาวะการณ์-มนุษย์-เมือง: บทสนทนาในถ้ำ” (Metro-Sapiens: Dialogue in the Cave) ณ ถ้ำจอมพล อำเภอจอมบึง พ.ศ. 2556 ภัณฑารักษ์โดย สาครินทร์ เครืออ่อน อาศัยอยู่อำเภอจอมบึง จังหวัดราชบุรี ภัณฑารักษ์ร่วม Jiandyin (จิระเดช มีมาลัย และพรพิไล มีมาลัย) และศิลปิน 26 คน รวมผลงานประมาณ 30 ชิ้น โดยแนวคิดนิทรรศการเริ่มต้นมาจากพื้นที่ทางศิลปะส่วนใหญ่อยู่ในเมือง ทำให้คนที่อาศัยอยู่ตามต่างจังหวัดไม่มีโอกาสได้ชื่นชมผลงานศิลปะ การจัดนิทรรศการในครั้งนี้เป็นการพิสูจน์ให้เห็นว่าศิลปะสามารถเกิดขึ้นได้ทุกที่ ทุกเวลา นิทรรศการนี้จึงได้รับเสียงตอบรับที่ดีจากผู้คนในพื้นที่และคนที่ติดตามชมศิลปะจากในเมืองมากมาย (Ratchadamnoen Contemporary Art Center 2562)

กล่าวได้ว่า โครงการทางศิลปะกับชุมชนในจังหวัดราชบุรี ตั้งแต่ พ.ศ. 2554 เป็นต้นมา โดยมากศิลปินหรือหน่วยงานที่มีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนศิลปะชุมชนอย่างต่อเนื่อง ประกอบด้วยศิลปินที่เติบโตและพำนักอยู่ในจังหวัดราชบุรี มีความผูกพันและมีแนวทางการสร้างสรรค์ที่ใช้การมี

ส่วนร่วมของชุมชนเป็นองค์ประกอบสำคัญในการทำงานให้มีความสำคัญกับจังหวัดและชุมชนในพื้นที่และมีเป้าหมายในการพัฒนาให้ราชบุรีเป็นพื้นที่ทางศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัย นอกจากนี้ยังพบความสอดคล้องและสืบเนื่องกับความเคลื่อนไหวในช่วง ‘เชียงใหม่จัดวางสังคม’ ที่โครงการศิลปะในพื้นที่ชุมชนเป็นการริเริ่มโดยศิลปินที่จบการศึกษาจากต่างประเทศกลับมายังท้องถิ่นของตนเอง สัมพันธ์กับปัจจัยข้อจำกัดเรื่องพื้นที่ทางศิลปะ สะท้อนความสัมพันธ์ของการดำเนินงานศิลปะกับบริบททางเศรษฐกิจและทางสังคม อาทิ การสร้างพื้นที่การรับรู้ทางศิลปะและการตระหนักถึงคุณค่าความเป็นชุมชนของตนเองภายใต้การเปลี่ยนของสังคมชุมชนในโครงการต่างๆ ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชุมชน ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้พิจารณาคัดเลือกข้อมูลและพื้นที่โดยเน้นการศึกษาวิเคราะห์แบบเจาะจงเฉพาะโครงการที่นำศิลปะเข้าไปขับเคลื่อนในพื้นที่ชุมชนหนองโพ อำเภอโพธาราม เป็นสำคัญ เป็นโครงการที่ผู้วิจัยมีประสบการณ์ร่วมทั้งการสังเกตการณ์ และร่วมดำเนินงานขับเคลื่อน ระหว่างปี พ.ศ. 2557-2561 เป็นกรณีศึกษาการขับเคลื่อนศิลปะกับชุมชนในจังหวัดราชบุรีส่วนหนึ่งในความเคลื่อนไหวด้านศิลปะร่วมสมัยนอกศูนย์กลาง และสะท้อนคุณค่าและความสำคัญของการพัฒนาศิลปะร่วมสมัยโดยศิลปินที่คู่ขนานไปกับการพัฒนาและขับเคลื่อนสังคมหรือชุมชน

โครงการพัฒนาศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัยในพื้นที่ชุมชนหนองโพ

การดำเนินงานศิลปะในพื้นที่ชุมชนหนองโพ ริเริ่มโดย จิระเดช มีมาลัย และพรพิไล มีมาลัย หรือ จิแอนดีย์น (jiandyin) ศิลปินคู่ที่ทำงานภัณฑารักษ์และศิลปินทัศนศิลป์สร้างสรรค์ผลงานศิลปะสหวิทยาการและความร่วมมือมุ่งเน้นการสร้างพื้นที่หรือผลงานที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และเชื่อมโยงไปสู่บริบททางสังคม ได้ก่อตั้งองค์กรไม่แสวงหาผลกำไรในชื่อ บ้านนอก ความร่วมมือทางศิลปวัฒนธรรม หรือ บ้านนอกฯ ตั้งอยู่ที่ตำบลหนองโพ อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี เป็นอีกกลุ่มทำงานขับเคลื่อนศิลปะในพื้นที่ชุมชนมาอย่างต่อเนื่องและคู่ขนานมากับกลุ่มศิลปินในพื้นที่อำเภอเมืองราชบุรีตั้งแต่ พ.ศ. 2554 ทั้งนี้ การขับเคลื่อนศิลปะในพื้นที่ชุมชน

ระหว่าง พ.ศ. 2557-2561 ที่ผู้วิจัยมีส่วนร่วมประกอบด้วย 4 โครงการ ได้แก่ โครงการพิพิธภัณฑสถานประวัติศาสตร์ชุมชนฯ เฉพาะกาล (กรณีศึกษาทดลอง และสร้างแบบจำลองสำหรับชุมชนหนองโพ) พ.ศ. 2557 โครงการวิจัยเชิงทัศนศิลป์ นิทรรศการศิลปะร่วมสมัย และศิลปินพำนักและปฏิบัติงาน 356 วัน: พิพิธภัณฑสถานชีวิต (การศึกษาแบบจำลองแรงงานข้ามชาติในชุมชนหนองโพ) พ.ศ. 2558-2559 โครงการชุมชนมือทำ (กรณีศึกษาชุมชนหนองโพ) พ.ศ. 2561 และโครงการพัฒนาวิสาหกิจชุมชน (หนองโพKiDดี-วิสาหกิจชุมชน) พ.ศ. 2560-2562

กล่าวโดยสรุปได้ว่ากรณีศึกษาทั้ง 4 โครงการข้างต้นอยู่ภายใต้แผนงานพัฒนาศิลปะร่วมสมัยในพื้นที่ชุมชนหนองโพซึ่งดำเนินงานระยะยาว (long-term plan) โดยมีชุมชนหนองโพฐานกรณีศึกษาและพัฒนา แบ่งออกเป็น 2 แผนงาน คือ (1) หนองโพKiDดี (NongpoKiDdee program) เป็นแผนงานที่ขับเคลื่อนด้วยยุทธศาสตร์การพัฒนาท้องถิ่น ด้วยการใช้ชุดความรู้ข้ามศาสตร์เชิงทัศนศิลป์ สังคมศาสตร์ รัฐศาสตร์ ฯลฯ ในการสร้างการตระหนักรู้ถึงคุณค่าและอัตลักษณ์ทางพหุวัฒนธรรมของชุมชน เน้นการทำงานร่วมกับเยาวชน และผู้คนในชุมชนหนองโพเป็นฐาน เพื่อให้ผู้ดำเนินงานและผู้ที่เกี่ยวข้องโครงการสามารถเชื่อมโยงตนเองเข้ากับชุมชนในระดับภูมิภาคและชุมชนโลก (2) วันหยุด-เรียน: โครงการนาร่องการศึกษาศิลปสหวิทยาการนอกโรงเรียน หรือเรียกโดยย่อว่าวันหยุดเรียน (day OFF LABoratory) เป็นแผนงานที่เริ่มขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2557 ดำเนินกิจกรรมที่มีเป้าหมายส่งเสริมและพัฒนาความรู้และการแลกเปลี่ยนเชิงสังคมวัฒนธรรมร่วมกันระหว่างชุมชนหนองโพกับชุมชนอื่นๆ ทั้งในระดับภูมิภาคและระดับนานาชาติ เน้นการทำงานศึกษาวิจัยและพัฒนาภายใต้กรอบความรู้ทางด้านสหวิทยาการ อาทิ สังคมศาสตร์ มานุษยวิทยา ทัศนศิลป์ ฯลฯ โดยอาศัยพื้นที่ชุมชนหนองโพเป็นห้องเรียนหรือแหล่งเรียนรู้ในลักษณะการศึกษานอกโรงเรียน มีแนวคิดการสร้างสรรคทางสังคมนอกห้องปฏิบัติการ ด้วยการบูรณาการศาสตร์ความรู้หลายสาขา การผสานความร่วมมือและการมีส่วนร่วม

ร่วมจากนักศึกษา ศิลปินรุ่นใหม่ ศิลปินรับเชิญทั้งชาวไทยและจากนานาชาติ นักวิชาการด้านต่างๆ ภัณฑารักษ์ และผู้ที่สนใจทั่วไป เปิดพื้นที่การเรียนรู้ทางเลือกและการทดลอง เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้เพื่อพัฒนาต้นแบบ การขับเคลื่อนสังคมวัฒนธรรมร่วมสมัย (บ้านนอก ความร่วมมือทางศิลปวัฒนธรรม 2562) จากกรณีศึกษาการขับเคลื่อนศิลปะในพื้นที่ชุมชนหนองโพนสามารถสรุปแนวคิดที่เกี่ยวข้องและกระบวนการทำงานศิลปะชุมชนได้ดังนี้

กระบวนการปฏิสัมพันธ์ (relational) และการทำงานความร่วมมือ (collaborative)

จากกรณีศึกษา โครงการพิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์ชุมชนฯ เฉพาะกาล (กรณีศึกษาทดลอง และสร้างแบบจำลองสำหรับชุมชนหนองโพน) พ.ศ. 2557 ที่มีการพัฒนาผลงานสร้างสรรค์ พิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์ชุมชนฯ ขึ้นในพื้นที่ชุมชนหนองโพน โดยเน้นกระบวนการพัฒนาผลงานศิลปะผ่านการมีปฏิสัมพันธ์ เรียนรู้ และทำความเข้าใจชุมชนหนองโพน โดยผลงานภายในโครงการจำนวนกว่า 10 ผลงานที่ติดตั้งในพื้นที่ชุมชนหนองโพนแบบชั่วคราวนั้น นำเสนอและบอกเล่าเรื่องราวอัตลักษณ์ วัฒนธรรมชุมชน เช่น การนำเสนอผลงานผ่านพิธีกรรมทางศาสนา งานบุญเลี้ยงพระในวันพิธีเปิดนิทรรศการให้ผู้ร่วมงานได้ทานอาหารท้องถิ่นที่กลุ่มศิลปินนักศึกษาได้คัดสรรมาจากการได้ลงพื้นที่ศึกษาชุมชน ผลงานรูปแบบสื่อประเภทเสียงที่นำเสนอภาษาชาติพันธุ์ไทยวน ประวัติศาสตร์คำบอกเล่าการเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตและการคมนาคมของชุมชน เป็นต้น (ภาพที่ 1) การดำเนินงานดังกล่าวมีการให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของชุมชน และรักษาความเป็นอัตลักษณ์ของท้องถิ่น พัฒนาวัฒนธรรมท้องถิ่นด้วยกระบวนการปฏิสัมพันธ์ สร้างสิ่งที่เป็นประโยชน์ให้กับสังคมชุมชนด้วยแนวคิดการพัฒนาแบบร่วมมือระหว่างศิลปินผู้รับผิดชอบโครงการ เยาวชนและชาวชุมชนในพื้นที่ นักศึกษาด้านศิลปะจากภายนอกพื้นที่ และการสนับสนุนทุนดำเนินงานจากสถาบันการศึกษา คือ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมระหว่างคนในพื้นที่ชุมชนและนอกพื้นที่ชุมชน โดยมีตัว

ศิลปินหรือกลุ่มทำงาน บ้านนอกๆ ในฐานะสมาชิกชุมชนมีบทบาทสำคัญในการเป็นผู้ผลักดันและกำหนดทิศทางการพัฒนาและส่งเสริมการออกความคิดเห็นและมีส่วนร่วมในการจัดการชุมชนของตนเองนี้ สะท้อนแนวคิดของการใส่ใจในผลประโยชน์ส่วนรวม ตลอดจนมีหลักการให้แต่ละคนเรียนรู้และลงมือปฏิบัติด้วยตนเองในแบบที่การลองผิดลองถูกเป็นเรื่องปกติ (กิริพัฒน์ เขียนทองกุล 2557 : 177) และโครงสร้างการทำงานที่มีบทบาทในการจัดหาพื้นที่แสดงผลงานศิลปะในฐานะเป็นคนท้องถิ่น (native) เป็นการริเริ่มจากรากหญ้า “grassroots” มากกว่าเป็นการจัดตั้งโดยสถาบัน/องค์กร “established” ประกอบด้วยสมาชิกที่เข้ามามีส่วนร่วมด้วยความสมัครใจมากกว่ารูปแบบการจ้างพนักงาน (Coffield 2015: 13) ทำให้การดำเนินงานศิลปะกับชุมชนเชื่อมโยงสัมพันธ์กับชุมชนได้มากกว่าโครงการศิลปะชุมชนที่กำหนดทิศทางโดยกลุ่มคนจากภายนอกชุมชน

ภาพที่ 1 บทสนทนาจากประวัติศาสตร์จากภาพถ่ายและกิจกรรมร่วมกับคนในชุมชน โครงการพิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์ชุมชนฯ เฉพาะกาล พ.ศ. 2557 (ที่มา: บ้านนอก ความร่วมมือทางศิลปวัฒนธรรม)

ภาพที่ 2 กระบวนการสร้างการตระหนักรู้ในการพัฒนาชุมชนจากทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน โครงการหนองโพKIDดี-วิสาหกิจชุมชน พ.ศ. 2560 (ที่มา: บ้านนอก ความร่วมมือทางศิลปวัฒนธรรม)

ชุมชนนิยมและแนวคิดการปกครองตนเองในฐานะทางเลือก

โครงการหนองโพKIDดี-วิสาหกิจชุมชน พ.ศ. 2560-2562 ที่นำเสนอและเชิญชวนให้สมาชิกชุมชนที่เข้าร่วมโครงการรับรู้และทดลองปฏิบัติแนวทางหรือทางเลือกที่จะรักษาหรือเห็นคุณค่าในความเป็นท้องถิ่นของตนในประเด็นปัญหากิจการฟาร์มโคนมของชุมชนที่มีสหกรณ์โคนมหนองโพราชบุรี จำกัด (ในพระบรมราชูปถัมภ์) เป็นผู้กำกับดูแลและบริหารจัดการให้เกษตรกรสามารถผลิตน้ำนมดิบได้อย่างมีคุณภาพ และสามารถประกอบกิจการต่อไปได้อย่างยั่งยืน โดยบทบาทของโครงการคือ สร้างกิจกรรมการเรียนรู้ให้กับเยาวชนด้วยสื่อศิลปะที่หลากหลาย เชิญตัวแทนผู้ประกอบการฟาร์มโคนมในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการถ่ายทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตเกษตรกรโคนมให้แก่คณะทำงานและผู้เข้าร่วมโครงการ อาทิ ปัญหาของการเปลี่ยนผ่านอายุของคนในชุมชนซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้คนรุ่นต่อมาไม่ได้สืบทอดกิจการฟาร์มโคนมของครอบครัว และเชิญชวนเยาวชนและตัวแทนผู้ประกอบการฟาร์มโคนมในชุมชนมาทดลองทำผลิตภัณฑ์ที่สามารถเพิ่มมูลค่าน้ำนมดิบและเป็น “ทางเลือก” ของแนวทางการสร้างรายได้เสริมให้กับตนเอง (ภาพที่ 2) การดำเนินงานดังกล่าวนี้ สัมพันธ์กับกระแสต่อต้านระบอบการศึกษาหรือสถาบันที่กำหนดคุณค่างานสร้างสรรค์ที่จำกัดในสังคมไทยตั้งแต่ทศวรรษ 2530 ปัจจัยจากประเด็นปัญหาโครงสร้างทาง

สังคมภายใต้ระบบทุนนิยม การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและระบบโครงสร้าง การปกครองท้องถิ่นที่ไม่สามารถตอบสนองต่อความต้องการของประชาชน ในพื้นที่ได้จริง อาทิ บทบาทของรัฐหรือระบบราชการที่สร้างระบบรวมศูนย์ อำนาจในการปกครองที่มีข้อจำกัดในการบริหารจัดการเพื่อให้สอดคล้องกับ คำสั่งหรือแนวนโยบายจากส่วนกลาง ซึ่งเป็นการพัฒนาที่เป็นคำสั่งการ แบบจากบนสู่ล่าง (Top-down approach) มีผลให้การวางแผนพัฒนา เศรษฐกิจหรือด้านอื่นๆ ได้ละเลยความสำคัญของชุมชน นำมาสู่การทำงานของ กลุ่มคนทำงานศิลปะในพื้นที่อิสระชั่วคราวหรือในองค์กรเอกชนที่ ดำเนินงานผ่านแนวคิดชุมชนนิยมและการกระจายอำนาจลงสู่ชุมชน (Communitarianism) แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนและการปกครองตนเอง (Self-government) ในฐานะ “ทางเลือก” ที่สำคัญ ด้วยพื้นฐานชุมชน มีวัฒนธรรมเป็นของตนเอง มีแนวทางผลักดันการพัฒนาที่มาจากความรู้ ความเข้าใจในท้องถิ่นของตน โดยให้ความช่วยเหลือประชาชนในการให้ ความรู้ สอนการประกอบอาชีพ เพื่อให้ประชาชนในท้องถิ่นสามารถดำรง ชีวิตพัฒนาตนเอง สร้างการมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาและวางแผนความ เป็นท้องถิ่นของตน (กิริพัฒน์ เขียนทองกุล 2557: 176-179) นอกจากนี้ อีกโครงการที่มีนัยยะของการดำเนินงานศิลปะที่ปรากฏแนวคิดการกระจาย อำนาจคือ โครงการชุมชนมือทำ (กรณีศึกษาชุมชนหนองโพ) พ.ศ. 2561 ด้วยมีเป้าหมายในการพัฒนาและทดลองสร้างสรรค์กิจกรรมที่นำเสนอ แนวคิดการสร้างพลังการผลิต (productive force) ด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น และแนวทางการปฏิบัติเชิงสร้างสรรค์โดยอาศัยความสัมพันธ์ทางสังคม ผ่านการเชิญชวนศิลปินและนักกิจกรรมทั้งชาวไทยและนานาชาติมาสร้าง กระบวนการเรียนรู้ให้กับเยาวชนในพื้นที่ชุมชนหนองโพ และจัดกิจกรรม “ตลาดนัด-LOCAL AGENTS” ขึ้นในพื้นที่ตลาดนัดชุมชนวัดหนองโพ เพื่อ สร้างจิตสำนึกต่อเยาวชนและชุมชนในการสร้างระบบวัฒนธรรมของตนเอง ให้เท่าทันโครงสร้างระบบเศรษฐกิจทุนนิยมที่มีอำนาจในตลาดการผลิต ส่งเสริมแนวคิดชุมชนมือทำและการพึ่งพาตนเอง เป็นต้น

พื้นที่แลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม

แนวคิดเรื่องพื้นที่ที่เป็นการทำความเข้าใจถึงที่มาและความหมายของวัฒนธรรม พื้นที่ สถานที่ ที่มีความสัมพันธ์กันอยู่ภายในการทำงาน ขับเคลื่อนศิลปะชุมชน ทำให้สามารถทำความเข้าใจการกระทำต่างๆ และกิจกรรมของมนุษย์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่เพื่อเข้าใจในสังคม วัฒนธรรมและเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น เป็นสิ่งสำคัญในการเรียนรู้ทำความเข้าใจวิถีชีวิตที่มาจากไปของกลุ่มคนต่างๆ ในสังคม (ศุภมณฑา สุภานันท์ 2554: 188) ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดชุมชนนิยม การกระจายอำนาจสู่ชุมชน และมนทัศน์เรื่องพื้นที่ที่สาม (third space) ที่ต่อต้านหรือการไม่ยอมให้ถูกจัดอยู่ในพื้นที่ที่กำหนดให้ (dislocation) ทำให้เส้นบางๆ ที่กั้นระหว่างพื้นที่เกิดความคลุมเครือ สับสน หรือสลับไปสลับมาระหว่างมิติเชิงพื้นที่ในระดับต่างๆ จนเกิดการสร้างอัตลักษณ์แบบผสมผสานขึ้น (hybrid identity) เป็น “พื้นที่ความรู้” ที่ใช้ต่อรองทางความหมายและอำนาจ เป็นพื้นที่ที่สามอันสามารถผสมผสานความรู้ต่างๆ อย่างหลากหลายที่อาจเกิดการปะทะหรือขัดแย้งกันเอง (ธนวรรณ นิธิภานันท์ 2563: 25-26) ผู้วิจัยพบว่า โครงการวิจัยเชิงทัศนศิลป์ นิทรรศการศิลปะร่วมสมัย และศิลปินพำนักและปฏิบัติงาน 356 วัน: พิพิธภัณฑสถานชีวิต (การศึกษาแบบจำลองแรงงานข้ามชาติในชุมชนหนองโพ) พ.ศ. 2558-2559 มีกระบวนการสร้างพื้นที่ศิลปะทางเลือกที่สอดคล้องกับความหมาย “พื้นที่ทางความรู้” ด้วยเป็นโครงการที่สร้างพื้นที่แลกเปลี่ยนต่อรองทางความหมายและความคิดที่เป็นประเด็นทางสังคม-การเมือง และชุมชน เป็นทางเลือกหรือรูปแบบหนึ่งของศิลปะที่มีกลวิธีที่หลุดพ้นจากอำนาจท้องถิ่น โดยอ้างอิงจากหลักการของ “ศิลปะเชิงยุทธศาสตร์จุลภาค” จากบทความในสูจิบัตรโครงการดังกล่าวว่าเป็นการทำงานศิลปะที่ตั้งคำถามเชิงสัญลักษณ์โดยจำกัดประเด็นในเรื่องประชานิยม ลัทธิชนชาติ และความเกลียดชังชาวต่างชาติกับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยและประเทศเมียนมา มีการดำเนินงานผ่านกิจกรรมสร้างการมีส่วนร่วมระหว่างคู่สามีภรรยาชาวเมียนมากับเพื่อนร่วมงานชาวเมียนมา และศิลปินในโครงการ

(ภาพที่ 3) เป็นกระบวนการทางศิลปะที่สะท้อนความหมายของการสลายชุมชนชาวเมียนมาที่อยู่อาศัยกันเป็นกลุ่มตลอดเวลา ลดความหวาดระแวง ความรังเกียจคนต่างชาตินิ่ง เปิดโอกาสให้คู่สามีภรรยาชาวเมียนมาเกิดความรู้สึกมีส่วนร่วมในสังคมไทยและได้สัมผัสคำนิยามศิลปะด้วยตนเอง ซึ่งการย้ายที่อยู่ของคู่สามีภรรยาที่แยกตัวออกมาจากพื้นที่ที่ทางโรงงานจัดสรรให้คนงานชาวเมียนมาอยู่ร่วมกัน ออกมาอยู่ท่ามกลางเพื่อนบ้านคนไทยใกล้เคียงสตูดิโอของบ้านนอกฯ เป็นเวลา 1 ปี ตลอดการดำเนินงานโครงการฯ (หอศิลปมหาวิทยาลัยศิลปากร และ บ้านนอก ความร่วมมือทางศิลปวัฒนธรรม 2560: 21-22) สะท้อนการสร้างพื้นที่จำลองของการอยู่ร่วมกันในความแตกต่างทางวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับบริบททางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นพื้นที่ลุ่มน้ำแม่กลองอันเป็นที่ตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลายซึ่งต่างเรียนรู้การอยู่ร่วมกันมาอย่างยาวนาน จึงเป็นรูปแบบการดำเนินงานศิลปะชุมชนที่ทำความเข้าใจกิจกรรมของมนุษย์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่เพื่อเข้าใจในสังคมและวัฒนธรรมและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายในชุมชน สลายเส้นแบ่งความแตกต่างทางชาติพันธุ์และชนชั้นแรงงานอย่างมีนัยยะสำคัญ

ภาพที่ 3 กระบวนการทำงานระหว่างศิลปินนานาชาติและแรงงานชาวเมียนมาในชุมชน โครงการ 356 วัน: พิพิธภัณฑ์ชีวิต พ.ศ. 2559 (ที่มา: บ้านนอก ความร่วมมือทางศิลปวัฒนธรรม)

บทสรุป

จากการศึกษาการขับเคลื่อนศิลปะชุมชน: การสร้างพื้นที่ทางศิลปวัฒนธรรมในจังหวัดราชบุรี โดยเฉพาะในพื้นที่ชุมชนหนองโพ พบว่าการดำเนินงานศิลปะชุมชนโดย บ้านนอกฯ มีแนวคิดที่เชื่อมโยงกับบริบทการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมชุมชน มีกระบวนการดำเนินงานโครงการที่สร้างความเข้าใจและตระหนักถึงบริบททางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของตนเอง ประกอบกับการขับเคลื่อนศิลปะในประเด็นทางสังคมวัฒนธรรมอย่างต่อเนื่องนั้นเป็นการสร้างพื้นที่ทางเลือกและเป็นสื่อกลางสำหรับการทำกิจกรรมทางสังคมในเชิงสร้างสรรค์ที่ซ่อนตัวอยู่ภายในอีกชุมชนทางกายภาพ เปิดโอกาสให้กลุ่มคนที่มีแนวคิดและการดำเนินงานที่สอดคล้องกันมาร่วมทดลองปฏิบัติงานจริงในพื้นที่ชุมชน กล่าวคือ เป็นการสร้างพื้นที่การแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมในพื้นที่ชุมชนผ่านกระบวนการแลกเปลี่ยนทางศิลปวัฒนธรรมในระดับภูมิภาค (region) คือมีการเชิญศิลปินและนักวิชาการทั้งในประเทศไทยและนานาชาติมาร่วมทำงานความร่วมมือ (collaborative) สร้างกระบวนการเรียนรู้ให้กับชาวชุมชนและเยาวชนในพื้นที่ ด้วยการทำงานศิลปะเชิงสหวิทยาการ-การข้ามศาสตร์ (Interdisciplinary arts) อีกทั้ง บ้านนอกฯ มีการจัดหาทุนมาจัดสรรและดำเนินการให้แก่ศิลปินไทยและนานาชาติเป็นของตนเอง โดยไม่รอการพึ่งพาทุนสนับสนุนจากรัฐส่วนกลางภายในประเทศเพียงช่องทางเดียว อาทิ การขอทุนสนับสนุนจากหน่วยงาน เจแปนฟาวน์เดชั่น กรุงเทพฯ หรือใช้เครือข่ายหน่วยงานความร่วมมือทางศิลปะร่วมสมัยในด้านของแหล่งทุนสนับสนุนและความร่วมมือด้านการดำเนินงาน อาทิ Bamboo Curtain Studio ได้ทวน ในการแลกเปลี่ยนศิลปินมาดำเนินกิจกรรมในพื้นที่ชุมชนอย่างต่อเนื่อง เป็นต้น

ผู้วิจัยพบว่ารูปแบบการดำเนินงานกรณีศึกษาข้างต้นที่การใช้เครือข่ายข้ามถิ่น-พรมแดนในการสร้างพื้นที่และผลิต/แลกเปลี่ยนความรู้ สร้างกระบวนการเรียนรู้ สร้างสรรค์หรือผลิตงานด้วยกิจกรรมที่เชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมท้องถิ่น และประเด็นทางสังคม-การเมือง รวมถึง

การพัฒนากระบวนการศึกษาศิลปะนอกห้องเรียนเชิงปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนใน และนอกพื้นที่ชุมชนนั้น เป็นวิธีการดำเนินงานที่มีความสำคัญในการขับเคลื่อนศิลปะในพื้นที่ชุมชน เพราะเป็นวิธีหนึ่งในการคลายความคับแคบของ ชุดความรู้ทางศิลปะ สลายกรอบทางสังคม-ชุมชนเข้าสู่การทดลองร่วมกัน โดยศิลปินและนักวิจัยในโครงการกรณีศึกษา ได้เชื่อมโยงความเชี่ยวชาญ ในวิชาชีพของตนเองเข้ากับความเป็นสาธารณะในชุมชน สร้างบทบาทของ ผู้ส่งสารเชิงวิภาษต่อสถานการณ์ทางสังคม-การเมือง เป็นสื่อศิลปะที่มีความ สำคัญต่อแนวคิดทางสังคม-วัฒนธรรม (หอศิลปมหาวิทยาลัยศิลปากร และ บ้านนอก ความร่วมมือทางศิลปวัฒนธรรม 2560: 8)

รูปแบบการทำงานความร่วมมือ สหวิทยาการ-การข้ามศาสตร์และ หลากหลายความเชี่ยวชาญที่ประกอบด้วยการสร้างเครือข่ายความร่วมมือ ในระดับภูมิภาคและข้ามพรมแดนด้วยรูปแบบโครงการศิลปินในพำนักของ กรณีศึกษา สะท้อนการต่อรองอำนาจทางความคิดและการบริหารจัดการกับ อำนาจรัฐศูนย์กลาง ปรากฏการสร้างกิจกรรมทดลองและลงมือปฏิบัติงาน วิจัยและสร้างสรรค์ พัฒนาและบริหารจัดการด้านศิลปวัฒนธรรมทั้งในรูป แบบที่จับต้องได้และไม่ได้ ไม่จำกัดพื้นที่ทางความคิดและพื้นที่ทางกายภาพ ให้กับผู้มีส่วนรวมในชุมชน มีลักษณะการเป็นพื้นที่ถกเถียง แลกเปลี่ยนชุด ความรู้ระหว่างคนในพื้นที่ชุมและภายนอกชุมชน เช่น การนำประเด็นศึกษา และพัฒนาที่เชื่อมโยงร่วมกันในระดับสังคมมาสื่อสารร่วมกัน อาทิ การให้ คุณค่าประวัติศาสตร์ชุมชน การส่งเสริมการพึ่งพาตนเองหรือการเรียนรู้ใน การเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตหรือการสร้างสรรค์ที่ใช้ทรัพยากรหรือทุนทั้ง ในระดับบุคคล ชุมชนท้องถิ่น สังคมและประเทศอย่างผสมผสานมาสร้าง สรรค์กิจกรรม การตระหนักในความหลากหลายทางวัฒนธรรม นอกจากนี้ รูปแบบการดำเนินงานศิลปะในชุมชนยังเป็นการกระจุดตัวทางการผลิต (อวัตฤ) ด้านศิลปวัฒนธรรมโดยไม่ได้หวังผลกำไรสูงสุดหรือมองผู้คนหรือ งานสร้างสรรค์เป็นเพียงสินค้า แต่เป็นการดำเนินงานศิลปะที่ส่งเสริมการ พัฒนาการรับรู้และความเข้าใจด้านศิลปะและวัฒนธรรม ขยายการรับรู้และ

ความเข้าใจเรื่องการทำงานสร้างสรรค์หรืองานศิลปะต่อผู้คนในชุมชนและสังคมแบบค่อยเป็นค่อยไป ผ่านการจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรมหลากหลายรูปแบบ เช่น กิจกรรมเชิงปฏิบัติการทางศิลปะ การแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ชุมชนผ่านกิจกรรมเสวนา กิจกรรมลงพื้นที่เรียนรู้ชุมชน ซึ่งเป็นการผลิตหรือสร้างสรรค์ผลงานที่ไม่ได้มีรูปแบบเพียงศิลปะวัตถุเพื่อตอบโจทย์ความรู้สึกส่วนบุคคลเท่านั้น แต่ผลงานศิลปะและกิจกรรมได้ทำหน้าที่เป็นสื่อหรือเครื่องมือที่มีความหลากหลาย เป็น “วัฒนธรรม” ในรูปแบบ “กระบวนการทำงาน” เป็นสื่อกลางในการสื่อสารและนำเสนอประเด็นปัญหาทางศิลปวัฒนธรรมและสังคมชุมชน ไปสู่สังคมสาธารณะ เกิดผลประโยชน์ต่อสังคม-วัฒนธรรมในระดับปัจเจก ชุมชน และสังคม

อย่างไรก็ดี เมื่อพิจารณากระบวนการดำเนินงานศิลปะในพื้นที่ชุมชนกรณีศึกษา การเลือกนำวิธีใดวิธีหนึ่งของการดำเนินงานศิลปะข้างต้นไปประยุกต์ใช้ในชุมชนทั้งในแง่ความคิด กระบวนการ และผลผลิตที่จับต้องได้นั้น ขึ้นอยู่กับเป้าหมายในการสร้างสรรค์และดำเนินกิจกรรมในแต่ละพื้นที่ ซึ่งต่างมีความแตกต่างกันไปตามบริบทของชุมชนที่จัดกิจกรรม และตามความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มทำงานและสมาชิกชุมชนนั้นๆ โดยการขับเคลื่อนศิลปะกับการพัฒนาและการมีบทบาทสำคัญต่อชุมชนและสังคมในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของทุนวัฒนธรรมยังต้องมีการขับเคลื่อนต่อไป เพื่อสร้างคุณค่าและการยอมรับความแตกต่างและหลากหลายในสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ผ่านกระบวนการบำรุงรักษามรดกศิลปวัฒนธรรม และการนำทุนวัฒนธรรมมาเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจและสังคม (ดาริน วรณทรัพย์ 2561: 3-4) เป็นการเน้นย้ำถึงบทบาทการสนับสนุนศิลปวัฒนธรรมของรัฐในประเด็นการขาดแคลนพื้นที่แสดงออกทางความคิดที่แตกต่างและหลากหลาย จึงนำมาซึ่งกระบวนการทางศิลปะในพื้นที่ชุมชนที่สะท้อนถึงการมีอยู่ของการทำงานศิลปะในพื้นที่ทางเลือก โดยมีจุดมุ่งหมายในการพัฒนาสังคมชุมชนทั้งในด้านทุนมนุษย์และทุนทางวัฒนธรรมมากกว่าผลกำไรเชิงพาณิชย์ เป็นทั้งการศึกษาวิจัย งานบริการ และการบริหารจัดการ

ประเภทหนึ่ง มีรูปแบบกระบวนการหรือการขับเคลื่อนศิลปะ-งานสร้างสรรค์
ในพื้นที่ชุมชนและเป็นการจัดการทุนวัฒนธรรมที่สามารถเป็นเครื่องมือ
สำคัญที่เปิดโอกาสให้เกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้ามวัฒนธรรมบน
พื้นฐานความเข้าใจและการยอมรับความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรม
(ดาริน วรุณทรัพย์ และคณะ 2561: 18)

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- ธนาวี โชติประดิษฐ์, 2553. **ปรากฏการณ์นิทรรศการ: รวมบทความว่าด้วยทัศนียภาพของศิลปะร่วมสมัย**. กรุงเทพฯ: สมมติ.
- มหาวิทยาลัยศิลปากร และ กรุงเทพมหานคร, 2541. **มหกรรมศิลปกรรมแห่งเอเชีย เอเชียเกมส์ครั้งที่ 13 กรุงเทพมหานคร 2541: ศิลปกรรมกลางแจ้ง จิตรกรรม ประติมากรรม ศิลปะจัดวางในพื้นที่** โดย 78 ศิลปินร่วมสมัยไทย และ 8 ศิลปินจากเอเชีย-ยุโรป 8 ธันวาคม 2541-31 ธันวาคม 2542 ณ บริเวณเกาะรัตนโกสินทร์ชั้นนอก. กรุงเทพฯ: การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- วรเทพ อรรถบุตร, 2558. **การศึกษาบทบาทเชิงรุกของภัณฑารักษ์ต่อพลวัต และการสร้างสมทุนทางวัฒนธรรมแก่ศิลปะร่วมสมัยไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักงานศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัย.
- วศินบุรี สุพานิชวรภาชน์, 2554. “โครงการติดตั้งศิลปะบนราชบุรี.” เอกสารข้อเสนอโครงการติดตั้งศิลปะบนราชบุรี.
- ศรยุทธ เอี่ยมเอื้อยุทธ และ เก่งกิจ กิติเรียงลาภ, 2560. **พันพรมแดนความรู้**. เชียงใหม่: ภาควิชาสื่อศิลปะและการออกแบบสื่อ คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สิทธิธรรม โรหิตะสุข, 2556. **โครงการประชุมวิชาการด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ ศูนย์กลาง-ชายขอบ ตัวตน-คนอื่น ผ่านมุมมองประวัติศาสตร์ศิลป์**. กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สุธี คุณาวิชยานนท์, 2546. **จากสยามเก่าสู่ไทยใหม่**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: บ้านหัวแหลม.
- สุริวิสา หิรัญรัตนศักดิ์, 2557. “การจัดนิทรรศการศิลปะในชุมชนของจังหวัดราชบุรี.” ศิลปนิพนธ์ปริญญาศิลปบัณฑิต สาขาทัศนศิลป์ คณะจิตรกรรม ประติมากรรมและภาพพิมพ์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- หอศิลปมหาวิทยาลัยศิลปากร และ บ้านนอก ความร่วมมือทางศิลปวัฒนธรรม, 2560. **คู่มือนำชมนิทรรศการ 365 วัน: พิพิธภัณฑ์ชีวิต (การศึกษาแบบจำลองแรงงานข้ามชาติในชุมชนหนองโพ)**. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.

ภาษาอังกฤษ

- Teh D. et al., 2018. **Artist-to-artist: Independent art festivals in Chiang Mai 1992-98**. London: Afterall Books.

ข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์

- กิริพัฒน์ เขียนทองกุล, 2557. **ชุมชนนิยม: แนวคิดและข้อสังเกตพื้นฐานขององค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการปกครองท้องถิ่น**. ค้นเมื่อ 20 พฤศจิกายน 2560, จาก <https://www.academia.edu/30661644/ชุมชนนิยม: แนวคิดและข้อสังเกตพื้นฐานขององค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการปกครองท้องถิ่น>
- ดาริน วุฒทรัพย์, 2561. **รูปแบบการจัดการทุนทางวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ในประเทศไทย**. ค้นเมื่อ 23 สิงหาคม 2563, จาก <http://opac.rru.ac.th/opactmpl/bootstrap/images/THESIS/darin.pdf>
- ดาริน วุฒทรัพย์ และคณะ, 2561. **รูปแบบการจัดการทุนทางวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ในประเทศไทย**. ค้นเมื่อ 4 มิถุนายน 2563, จาก <https://so01.tci-thaijo.org/index.php/rdi-arua/article/view/144259>
- ฉนวนรณ นิธิภานันท์, 2558. **กระบวนการสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว: ศึกษากรณีเพลินวาน อำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์**. ค้นเมื่อ 26 ตุลาคม 2563, จาก http://ethesisarchive.library.tu.ac.th/thesis/2015/TU_2015_5424300068_2800_1770.pdf
- ฉเนศ วงศ์ยานนาวา, 2549. **การรวมศูนย์ศิลปะของการกระจายตัวของศิลปะและการเมือง: จากสภาวะสมัยหลังใหม่สู่สภาวะสมัยใหม่**. ค้นเมื่อ 1 มิถุนายน 2563, จาก <https://index.library.tu.ac.th/cgi-bin/koha/opac-detail.pl?biblionumber=141559>.
- บ้านนอก ความร่วมมือทางศิลปวัฒนธรรม, ม.ป.ป. **Day off laboratory**. ค้นเมื่อ 1 พฤษภาคม 2562, จาก <https://www.baannoorg.org/dayofflab/>
- วรเทพ อรรคบุตร, 2563. **การหันเหสู่ชุมชนในศิลปะร่วมสมัย: การสำรวจทางทฤษฎีและแนวปฏิบัติเบื้องต้น**. ค้นเมื่อ 4 มีนาคม 2564, จาก <https://www.academia.edu/45345171/การหันเหสู่ชุมชนในศิลปะร่วมสมัย: การสำรวจทางทฤษฎีและแนวปฏิบัติเบื้องต้น>
- ศุภมณฑา สุภานันท์, 2554. **พื้นที่ เวลา อัตลักษณ์ และการสร้างความหมายทางสังคม**. ค้นเมื่อ 29 มกราคม 2564, จาก <https://so02.tci-thaijo.org/index.php/jcomm/issue/view/7624>
- หอศิลปร่วมสมัยราชดำเนิน, ม.ป.ป. **สาครินทร์ เครืออ่อน รางวัลศิลปาธร: สาขาทัศนศิลป์**. ค้นเมื่อ 22 ธันวาคม 2562, จาก https://www.rcac84.com/portfolio_page/นายชาติ-กอบจิตติ-2-2-2-2/
- อโณทัย อูปคา, 2558. **บทบาทและอิทธิพลของพื้นที่ศิลปะทางเลือกไปรษณีย์ 304 ที่มีต่อศิลปะร่วมสมัยไทย**. ค้นเมื่อ 4 มิถุนายน 2561, จาก <https://tci-thaijo.org/index.php/Veridian-E-Journal/article/view/51257>
- Art4d, 2562. **Reading list 'artist-to-artist: Independent art festivals in Chiang Mai 1992-98'**. ค้นเมื่อ 26 มกราคม 2563, จาก <https://art4d.com/2019/03/reading-list-artist-to-artist-independent-art-festivals-in-chiang-mai-1992-98>

Ewell M.G., 2011. **Community arts: A little historical context.**, Retrieved June 4, 2019, from <https://www.giarts.org/article/community-arts-little-historical-context>.